

Anapus funkcijos: vaizduotė kaip semideterminacija

Kristupas Sabolius

Vilniaus universiteto
Filosofijos institutas
E. paštas kristupas.sabolius@fsf.vu.lt
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2714-6208>

Santrauka. Straipsnyje keliama hipotezė, kad vaizduotės veikimas negali būti visavertiškai apibūdinamas funkciniu aprašymu. Šiuo tikslu sugretinamos dvi pozicijos – socialinę įsivaizduojamybę ir radikaliąją vaizduotę išryškinanti Cornelijaus Castoriadžio filosofija bei Gilbert'o Simondono ciklinio genetinio vaizdo teorija. Castoriadžio svarstymas leidžia atskleisti specifinį vaizduotės procesų ir kūrybių nedeterminuotumą, kuriuo įgalinamas prieštaringumų koegzistavimas psichinėje plotmėje. Tokiu būdu siūloma vaizduotę suvokti kaip semideterminuojančią prieigą. Nors Simondono teorijoje irgi įmanoma išvėlyti pastangą įveikti funkcinį apibrėžtumą, joje taip pat regimas būdas interpretuoti vaizduotę ne tik antropologinėje plotmėje. Daroma išvada, kad organizmų ir jų terpių tarpusavio potencialumas nėra iki galo determinuotas, o veikiau – semideterminuotas. Tad Castoriadžio ir Simondono sugretinimas, suteikiantis instrumentus determinacijos ir funkcionalumo permąstymui, leidžia žengti dar vieną žingsnį – pasiūlyti sociobiologinės vaizduotės sampratą.

Pagrindiniai žodžiai: vaizduotė, įsivaizduojamybė, funkcija, determinacija, terpė

Beyond Function: Imagination as Semi-Determination

Abstract. The article raises the hypothesis that the activity of imagination cannot be fully described by a functional description. To this end, two positions are analyzed: the philosophy of Cornelius Castoriadis, who emphasizes social imaginary and radical imagination, is juxtaposed with Gilbert Simondon's theory of cyclic and genetic images. Castoriadis's consideration reveals the specific character of indeterminacy, found in the work of imagination, which enables the coexistence of contradictions in psyche. Based on this reading I propose to perceive imagination through a semi-deterministic take. Whilst it is also possible to see an effort to overcome functional determination in Simondon's theory, the latter also offers a way to interpret the imagination beyond the anthropological realm. The image performs as mutual potential between organisms and their milieus, and this relationality is never fully determined, but rather semi-determined. Thus, by providing the tools for rethinking of determination and functionality, the juxtaposition of Castoriadis and Simondon enables to speculate on the need of a possible the concept of sociobiological imagination.

Keywords: imagination, the imaginary, function, determination, milieu

Padėka. Straipsnyje pateikiamas tyrimas atliktas įgyvendinant projektą „Žmogaus ateitis: nauji vaizduotės scenarijai“ (Vilniaus universitetas). Projektas finansuotas iš Europos socialinio fondo lėšų (projekto Nr. 09.3.3-LMT-K-712-01-0078) pagal dotacijos sutartį su Lietuvos mokslo taryba (LMTLT).

Received: 10/02/2021. Accepted: 09/03/2021

Copyright © Kristupas Sabolius, 2021. Published by Vilnius University Press.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Vaizduotei būdingas nedeterminuotas funkcionalumas. Tai reiškia, kad jos veikimas negali būti išreikštas viena funkcija. Žinoma, žvelgiant istoriškai, vaizduotė nuolat buvo nagrinėjama, mėginant apibrėžti jos veikimą pagal atliekamų operacijų pobūdį. Įvairaus tipo funkcinė analizė pajėgi suteikti jos atžvilgiu pakankamai pagrįstų paaiškinimų. Kitaip tariant, vaizduotė neabejotinai atlieka įvairias funkcijas, kai kurios jų pastovesnės, kitos – labiau pasiduodančios kaitai. Tačiau vaizduotės funkcionalumas yra santykinis. Šitai tampa ypač akivaizdu, kai sugretiname skirtingas teorines pozicijas, kurios vaizduotės veikime akcentuoja priešingus dalykus.

Tarkime, nemaža dalis filosofinių teorijų išskyrė jos reprodukcinį vaidmenį, kuris leidžia mūsų prote išvysti „neegzistuojantį daiktą“ – reprezentuoti tai, ko nėra. Kaip paradigminį tokios nuostatos atvejį galima pateikti Hume'o svarstymą, kuriame vaizduotė prilyginama patyrimu įgautų įspūdžių iškomponavimo ir perkomponavimo mechanizmui (Hume 1992: 319). Šitai akcentuojama jos reprodukcinė funkcija – dažniausia ir plačiausiai interpretuojama pozicija – kaip pajėgumas atkurti tai, ko nėra. Alternatyvi perspektyva pasiūlo išskirti apriorinį vaizduotės vaidmenį, kuris tampa ypač svarbus pradedant Kanto *Kritikomis*. Transcendentalinė *Einbildungskraft* ne imituoja, bet – priešingai – užbėga už akių patyrimui, iš anksto suteikdama juslių daugialypumui patyrimą užtikrinančių schemų pavidalą (Kantas 1982: 159–161). Taigi čia vaizduotė suvokiama kaip dalinė patyrimo kūrėja.

Dar vieną binarinę opoziciją aptinkame psichoanalizėje. Kaip gerai žinoma, Lacanas prabyla apie veidrodžio stadijoje išivaizduojamybėje aptinkamą *imago*, palaikantį narciziškojo ego režimą – būtent pastarasis sukuria iliuzinę tapatybę ir leidžia ja mėgautis (Lacan 1966a: 94; 1966b: 524). Čia vaizduotė visų pirma atlieka sąmoninės tikrovės bloko funkciją. Psichoanalitinėje tradicijoje kritiškai aprašomas ir žmogaus fantazijos vaidmuo – kaip įprasta, jos dažnai sukasi aplink vieną temą, kuri ir tampa vadinamosios „fundamentaliosios fantazijos“ pagrindu, taip minimalizuojant prasmės variacijas, kurios priešingu atveju galėtų sukelti problemų geismo funkcionavimui (Žižek 1997: 8–9). Kita vertus, Jungas išskiria visiškai priešingą galimybę. Pasiūlydamas „aktyviosios vaizduotės“ metodą, jis mano, kad giluminis panirimas į vaizdinių seką gali atvesti prie sąmonės turinių. Parafrazuodamas Freudą, Jungas tokią vaizduotės „funkciją“ vadina karališkuoju keliu į sąmonę (plg. Jung 1961, 1996).

Ką galėtų reikšti tokia priešingų funkcijų įvairovė? Kai sakome, kad vaizduotės funkcionalumas yra santykinis, visų pirma turime galvoje tai, jog įvairūs santykiai ir jų pobūdis sankcionuoja vaizduotės veikimo operacijas, jas sukelia, įtvirtina, nustato tokių operacijų ribas. Tačiau fiksuojamų funkcijų visuma iki galo neišsemia vaizduotės veikimo lauko. Patekusi į naują terpę, vaizduotė išitraukia į naujus santykius, o kartu permodeliuoja savąjį funkcionalumą. Kitaip tariant, kad ir kokia vaizduotei būtų numatoma paskirtis, kad ir kaip identifikuotume jos atliekamas užduotis skirtinguose kontekstuose, atidesnis žvilgsnis į jos veikimo lauką sugestijuoja, kad jos potenciale visuomet aptiksime vis naujo pobūdžio veikimo galimybių.

Ši aplinkybė visų pirma siejasi su vaizduotės ir determinacijos problema. Kaip gerai žinoma, funkcijos terminą pirmasis pasiūlė Leibnizas (Kleiner 1989: 282–300), pastarąja

sąvoka apibūdindamas dydį, kuris susiejamas su tam tikru kreivės tašku ar liestine (tai, kas vadinama diferencijuojamomis funkcijomis). Tad savo ištakomis funkcijos idėjos pagrindu tampa iš anksto priimamas determinizmas, kai, pasitelkus dvi reikšmių aibes, jų tarpusavio santykiai apibrėžiami fiksuotais ryšiais – išskiriant vienos aibės elementą, galima išvesti ir jį atitinkantį vienintelį elementą kitoje. Iš esmės, tai taisyklė, kuri numato, kad esant tiems patiems parametrų visada bus gaunamas tas pats rezultatas.

Ši fundamentali idėja užtikrina matematikos ir logikos taisyklių galiojimą (o šia prasme – ir leidžia nusakyti intelekto operacijas), tačiau, kaip matysime, neišsemia vaizduotės veikimo. Verta pasikartoti – tai visiškai nereiškia, kad vaizduotei negalime priskirti funkcijos. Veikiau priešingai, dažniausiai jos veikimui aptarti pasitelkiamas būtent tokio pobūdžio žodynas, šiuos procesus apibūdinant „funkcijomis“ ir „operacijomis“. Tačiau svarbu suprasti, kad čia susiduriame su tam tikru supaprastinimu arba, kitaip tariant, svetimo žodyno perkėlimu, kurio ribotumas itin gerai pasimato Cornelijaus Castoriadžio bei Gilbert'o Simondono svarstymuose apie vaizduotę.

Castoriadis: realybė, simboliškumas, įsivaizduojamybė

Kaip gerai žinoma, Castoriadis pasiūlė dar vieną vaizduotės teoriją, kurios šerdyje atsiduria socialinis matmuo. Jo akimis, svarstydami apie vaizduotę turime pradėti ne nuo sąmonės ar subjekto klausimo, bet nuo individualios vaizduotės ir socialinės įsivaizduojamybės tarpusavio santykio. Veikale *Vaizduotiška visuomenės steigtis* Castoriadis apmąsto socialinių struktūrų vaizduotišką kilmę, teigdamas, kad neįmanoma mąstyti apie psichiką ir žmogaus sąmonę atsietai nuo jų determinuoti siekiančio socialinio lauko – sociumas dalyvauja individe per įsivaizduojamybės veikimą. Pastaroji suvoktina kaip intersubjektyvi plotmė, kurioje steigiasi ir atsiskleidžia simbolinės struktūros, apimančios socialinės, kultūrinės, lingvistinės bei mitopoetinės realybės aspektus. Sykiu įsivaizduojamybė pasiūlo ir sankcionuoja bendramatį įsivaizdavimų lauką, kuris iki galo nesutampa su individualios vaizduotės raiška, bet, užbėgdamas pastarajai už akių, nuolat ją veikia ir formuoja.

Tiesą sakant, būtų galima pasiūlyti net dar drąsesnį apibendrinimą: socialinė realybė ir įsivaizduojamybė iš esmės yra neatsiejamos viena nuo kitos, o įsivaizduojamybė grindžia socialumą kaip tokį. Šiame kontekste, kaip jau minėta, kolektyvinė įsivaizduojamybė pasireiškia kaip determinacijas kurianti ir jas primetanti galia – būtent tai nulemia ir individo sampratą. „Tarp individo ir visuomenės nesama priešpriešos: individas yra socialinis kūrinys – tiek kaip toks, tiek ir kaip kiekvienu metu įgauta socioistorinė forma. O tikrasis poliariškumas randasi tarp visuomenės ir psichikos <...>“ (Castoriadis 1997b: 332).

Socialinės įsivaizduojamybės vaidmuo geriausiai pasimato per apverstą klausimo ir atsakymo struktūrą. Mūsų individualumas yra determinuojamas pirmiausia suteikiant atsakymus į klausimus, kurių net nespėjome užduoti: „Kas mes, kaip kolektyvas, esame? Kas mes esame vienas kitam? Kur ir dėl ko esame? Ko mes norime, ko trokštame, ko mums trūksta? Visuomenė privalo apsibrėžti savo „tapatybę“, savąją artikuliaciją“ (Castoriadis 1975: 221). Nors šiuos klausimus galime iškelti – tarkime, suabejodami socialinių institucijų prasme, – individas atranda save visuomenėje jau žinodamas, kad

šie atsakymai jam buvo pasiūlyti ar net įdiegti ir įtvirtinti. Atsakymai eina pirma, o kaip tik šiais duotaisiais atsakymais pasitenkina antrinė vaizduotė.

Taigi, kolektyvinėje įsivaizduojamybėje funkcionuojančios signifikacijos bei simboliniai tinklai visuomet pasižymi reglamentuojančiu charakteriu, kuriuo primetamos aktualiam veikimui būtinos išsipildymo sąlygos. Priėmus Kanto žodyną, įsivaizduojamybė traktuojama kaip būtinųjų galimybės sąlygų laukas, kuriame vaizduotė pasireiškia kaip adaptyvi reakcija į artikuliuotas formas ir struktūras. Šia prasme vaizduotė maitinasi ne empiriniais duomenimis, bet kiekviename žingsnyje mus supančiais socialinės įsivaizduojamybės pavidalais, kuriuos tokia – kaip matysime, antrinė ir nekritiška – vaizduotė yra pasiruošusi priimti ir atkartoti.

Čia svarbu pabrėžti vieną Castoriadžio teoriją charakterizuojančią nuostatą – tai simboliškumo ir įsivaizduojamybės sąsajų išgryninimą, kurio šviesoje naujai persvarstoma ir pradžioje minėta funkcijos problematika. Socialinė plotmė grindžiama įsteigtosiomis institucijomis, kuriose struktūruojamas žmogiškųjų santykių laukas. Valstybė, jos valdymo organai, ekonomika, teisė, mokslas, religija, edukacija yra būtent tokios institucijos. Tiek bet kurios „institucijos egzistavimą, tiek jos ypatybes (idealiu atveju net ir menkiausias jo detales) galima paaiškinti funkcija, kurią institucija atlieka visuomenėje“ (Castoriadis 1975: 172).

Svarbu pabrėžti, kad šis institucijų funkcionalumas, kuriuo susiejamos integralios priemonių ir tikslų arba priešasčių ir pasekmių grandinės, atsiremia į „tikruosius“ visuomenės poreikius. Taigi institucijos būtinybę užtikrina numanomas santykis su tikrove – „nenutrūkstama cirkuliacija tarp *to, kas tikra*, ir *to, kas racionaliai funkcionalu*“ (*ibid.*: 173). Tokioje „realistinėje“ socialumo traktuotėje poreikio ir jį atitinkančios funkcijos pora ima vaidinti esminį vaidmenį. Socialinės struktūros visada atitinka tam tikrą bendrąją reikmę. Iš pirmo žvilgsnio šiuo santykiu pabrėžiamas racionalusis lygmuo turėtų būti aiškiai matomas – teismai užtikrina teisingumą, ekonomika leidžia vykdyti prekių ir paslaugų mainus, o šviesoforai padeda išvengti avarių ir išsaugoti gyvybes.

Tačiau, vos pradėjus vardyti pavyzdžius – net ir pačius bendriausius bei šia prasme banaliausius – ima ryškėti šią binarinę struktūrą komplikuojantys aspektai. Visuomenė kaip tokia, teigia Castoriadis, neturi jokių išankstinių poreikių – bent jau tokių, kuriuos būtų įmanoma įvardyti nepasiremiant kokia nors jau įsteigta socialine institucija (pvz., kalba). Poreikio idėja, Castoriadžio akimis, mus pasiekia iš biologijos, kurios kontekste gyvos būtybės apibrėžiamos kaip vis ko nors stokojančios: „Šuo maitinasi, idant gyventų, tačiau lygiai taip pat galima būtų teigti, kad jis gyvena, idant maitintųsi: nes jam (šunų rūšiai) gyvenimas yra ne kas kita, kaip maitinimasis, kvėpavimas, dauginimasis ir t. t. Tačiau tai beprasmiška žmogaus ar visuomenės atžvilgiu“ (*ibid.*: 174).

Ši šuns egzistavimo interpretacija, mano akimis, yra labai problemiška – tai dar aptarsime, svarstydami apie gyvūnų biologinį funkcionavimą paskutinėje šio straipsnio dalyje, skirtoje Simondono teorijai. Kol kas sutelkime dėmesį į socialinių institucijų funkcionalumo kritiką.

Šiuo tikslu įsivaizduokime tokią situaciją. Atokios gyvenvietės sankryža. Tamsų žiemos vakarą jūs stovite su mažamečiu vaiku. Temperatūra minus dvidešimt, spaudžia rimtas

žiemos speigas. Priešais dega raudonas šviesoforo signalas, nors automobilių nematyti net horizonte. Jūsų gyvybiniai poreikiai ir motinystės (ar tėvystės) instinktas verstų kuo greičiau pereiti gatvę, nepaisant degančios raudonos šviesos. Tačiau jūs vis dar stovite, rizikuodama(-s) susirgti pati (pats) ir susargdinti vaiką. Ar šis elgesys išreiškia kokį nors „realų poreikį“?

Jeigu ir taip, tai tik menkąja dalimi. Paisyimas šviesoforo taisyklės, nors šioje situacijoje beveik iracionalus sveiko proto požiūriu, visų pirma remiasi ne gyvybės išsaugojimo būtinybe, o veikia simboliškai apdorotais poreikiais, kuriuos sankcionuoja visa virtinė socialinių institutų – moralė („taisyklei reikia paklusti, net jei ji nenaudinga“), edukacija („geri pavyzdžiai pamoko“), teisė („įstatymai aukščiau visko“), gal net religija („tai nuodėmė“) ir t. t. Akivaizdu, kad simbolinis šios situacijos turinys yra žymiai svarbesnis nei biologinė tikrovė (pamėginkite tai paaiškinti savo šuniui). Jūs stovite, nes jums rūpi, ką tą akimirką gali ir turi įsivaizduoti į ranką įsikibęs mažametis.

Grįžkime prie Castoriadžio. Iš pirmo žvilgsnio, čia ataidi gerai žinomos ir XX a. plačiai išdiskutuotos temos: visuomenė egzistuoja visų pirma simbolinėje realybėje. Simboliniai tinklai apipina kiekvieną mūsų gyvenimo aspektą, įsiskverbdami į aktualius ir šia prasme visiškai realius vyksmus, taip pat ir biologiniame lygmenyje (jūs stovite ir šalate, abiem gresia plaučių uždegimas): „Institucijos negali būti redukuotos iki simboliškumo, tačiau jos gali egzistuoti tik simbolinėje plotmėje. Jos neįmanomos anapus antros eilės simboliškumo; kiekviena institucija įsteigia tam tikrą simbolinį tinklą“ (*ibid.*).

Šia prasme ne tik jūsų sustirusios galūnės, bet ir, kaip teigia Castoriadis, teismo sprendimu pakarto nusikaltėlio kūnas atlieka tiek realią, tiek simbolinę funkciją (*ibid.*). Taigi biologinė ir socialinė tikrovė tokioje šviesoje pasirodo kaip betarpiškai susipynusios ir viena nuo kitos neatskiriamos. Simboliškumas lemia atliekamus veiksmus, jų pobūdį, tikslumą, todėl neįmanoma nubrėžti apriorinės ribos tarp simboliškumo ir funkcionalumo (*ibid.*: 185). Ne veltui esminį vaidmenį čia atlieka ritualizuoti veiksmai – tai, kas aktualizuoja simboliškumą ir paverčia jį patirtimi. Ir tai pasakytina ne tik apie religinę ar kitokio pobūdžio apeiginę plotmę (pvz., santuokos institutą, aukštojo mokslo diplomų įteikimą), bet ir apie tą embrioninio lygmens rituališkumą, kuris persmelkia mūsų kasdienybę (rytinės kavos gėrimas, išsirikiavimas eilėje parduotuvėje prie kasos, rankų paspaudimai susitikus ir pan.).

Taigi simbolinė plotmė funkcionalumo požiūriu yra perteklinė, tačiau visiškai lengvai aktualizuojama veiksmis, kurie be perstojo ir įvairiais aspektais kuria realią situaciją. Jos pobūdis lemia nuolatinį prieaugį, kuris dauginą vis papildomas reikšmines struktūras, o šios įtraukia į cirkuliarų santykį. Kaip pastebi Castoriadžio komentatoriai, nors visuomenę sudaro ir produkuoja žmonės, pati visuomenė juos pranoksta „būdama (be galo) sudėtingesnė nei žmonių suma“ (Dupuy 1989: 252). Socialumas pasireiškia kaip abipusė kūrybinės plėtros plotmė – tai, kas sukurta, kuria juos pačius: „individus kuria įsteigtos visuomenės, o šie tuo pačiu metu šią kuria ir perkuria“ (Gezerlis 2001: 482). Taigi šis judėjimas nuolat augančiu ratu geriausiai ir charakterizuoja vaizduotišką visuomenės prigimtį.

Tačiau kartu šis perteklius yra socialiai koordinuojamas ir nuolat valdomas, o tai pasireiškia naujų poreikių susiformavimu ir perprojektavimu į socialinės realybės sferą.

Negana to, jis neišvengiamai įterpia ir racionalų struktūravimą, leidžiantį paaiškinti savąjį veikimą įsivedant papildomo lygmens funkcionalumą. Mes stovime ir šąlame, nes, vieną kartą sulaužę taisyklę, sukursime prielaidą pažeisti ją dar kartą – pvz., kai automobilis dar nepakankamai priartėjo arba kai gatvėje susidarė kamštis, todėl autotransporto priemonės juda lėtai.

Šiuo pasažu Castoriadis gana aiškiai lokalizuoja tarpinį ir įtinklintą simbolinės plotmės vaidmenį:

Visuomenė įsteigia savąją simbolinę plotmę, nors ir ne visiškoje laisvėje. Simboliškumas susipynęs su gamta, o ši siejasi su istorija (su tuo, kas jau buvo). Galiausiai jis dalyvauja racionalume. Dėl to tarp signifikantų atsiranda sąsajos – mezgasi santykiai tarp signifikantų ir signifikatų – t. y. iškyla tokie ryšiai ir pasekmės, kurie nebuvo iš anksto nei numatyti, nei numanomi. Nei laisvai pasirinktas, nei primestas duotajai visuomenei; nei neutralus instrumentas, nei skaidri medija; nei neįveikiamas nepermatomumas, nei nepašalinamas pasipriešinimas; nei visuomenę valdantis ponas, nei lankstus funkcionalumo vergas, nei tiesioginis bei išbaigtas racionalios tvarkos instrumentas, simboliškumas determinuoja socialinio gyvenimo aspektus (ir ne tik tuos, kuriuos jis turi determinuoti), bet tuo pat metu yra kupinas pertrūkių ir laisvės laipsnių. (Castoriadis 1975: 188)

Taigi, perteklius, aptinkamas simbolinėje plotmėje, jokių būdu nesietinas su laisva fantazijos žaisme ar begaliniu kūrybingumu. Greičiau priešingai, svarbiausia čia antrinės vaizduotės forma, kurios koordinavimas pasireiškia kaip svarbiausia prieaugi suvaldanti procedūra. „Bet koks simboliškumas gali būti suvaldytas, išskyrus tuos atvejus, kai jis galiausiai nurodo į tai, kas nėra simboliška“ (*ibid.*: 190). Ir šis simbolinės plotmės valdymas – tai ne kas kita, kaip specifinė vaizduotės kontrolė.

Šioje vietoje galima išskirti vieną svarbiausių Castoriadžio mąstymo išvalgų. Kaip puikiai žinome, marksizmas, psichoanalizė, (post)struktūralizmas įvairiais aspektais kritikavo iliuzinį ir sukonstruotą socialumą, nuolat revizuodami iliuzinių jos struktūrų – ypač ekonominių ir religinių – statusą (fetišizmas, klaidinga sąmonė ir pan.). Tad simbolinės realybės plotmės diagnozė būtų nedidelė inovacija. Tačiau visos šios svarbiosios XX a. teorijos neskyrė išskirtinio dėmesio vaizduotės statusui ir jos vaidmens niuansuotumui aprašyti, dažnu atveju apsistodamos ties defektyviomis ir klaidinančiomis pastarosios „funkcijomis“.

O socialinis egzistavimas visų pirma reikalauja pajungti specifinį, nors plačiausiai išnaudojamą vaizduotės tipą. Simbolinis santykis, anot Castoriadžio, nurodo į „tvirtą sąryšį“ (*lien rigide*) tarp signifikanto ir signifikato, užtikrinantį vaizduotėje įgyvendinamus procesų atpažinimą, dalyvavimą ar kauzaciją (*ibid.*: 191). Kitaip tariant, socialinė realybė yra simboliška tokiu mastu, koku sukelia prognozuojamus vaizduotės procesus. Kalendami dantimis priešais raudoną šviesoforo signalą, jūs ir vaikas įsivaizduojate daugmaž tą patį – nepaisant amžiaus ir išsilavinimo skirtumų. Taigi tokiu būdu vaizduotei priskiriama aiški ir reglamentuota funkcija, suvaldoma simboliškumo apynasriu.

Tačiau toks vaizduotės funkcionalizavimas apibrėžia tik vieną jos veikimo plotmę. Iš esmės, ten, kur psichoanalizė, marksizmas ar (post)struktūralizmas aptinka funkcinį

vaizduotės vaidmenį, Castoriadis siūlo išvysti „funkciją ir dar ką kita“ (*ibid.*: 195). Taigi, net ir simbolinėje plotmėje pasireiškiantis prasmės prieaugis ar net funkcijų kaita leidžia teigti, kad šitaip kai kas lieka neužgriebta. Simbolinės struktūros ne tik pažaboja, bet ir provokuoja vaizduotę, todėl, nepaisant įvairių sedimentacijų, šiame lygmenyje nuolat vyksta prasmės pokytis ir augimas.

Prisiminkime jau minėtą momentą – duotuosius atsakymus į klausimus, kurie nebuvo užduoti. Tokia tapatybės suteikimo procedūra sutampa su pirmaprade vaizduotės signifikacija, kuri nurodo tiek į kolektyvą, tiek į jį sudarančių narių savybes. Tačiau reikalą komplikuoja ir tai, kad toks signifikavimas visuomet praplečia realų egzistavimą: „Mes esame leopardai. Mes esame Makavos papūgos. Mes esame Dangaus sūnūs. Mes esame Abraomo vaikai, išrinktoji tauta, kuriai Dievas leis nugalėti savo priešus. Mes esame helenai – saulės vaikai“ ir t. t. (Castoriadis 1975: 223). Suteikdamas apibūdinimą, šis pirminis signifikacijos procesas ne tik *denotuoja*, bet ir *konotuoja*, taip nurodydamas į signifikatą, kurio negalime aptikti jokių materialiu pavidalu, kuris todėl nėra „nei realus, nei racionalus, bet įsivaizduojamas“ (*ibid.*).

Tai, kas įsivaizduojama, pasižymi denotacijos plėtra – štai kodėl socialinėse institucijose nuolat reiškiasi mėginimas stabilizuoti jos procedūras ir apibrėžti vaizduotės veikimo lauką, išgaunant numatomus supratimo būdus ir demarkuojant galimų prasminių variacijų amplitudes. Signifikacijos procesus reikia nuolat užtvirtinti stereotipinių ryšių tvirtumu, kad simbolinė prasmė nenudreifuotų per toli ar neižiebtų prasmės konfliktų. Tokiu būdu socialinė įsivaizduojamybė pateikiama interpretacijai akcentuojant jos nuolat iš naujo pabrėžiamą funkcionalumą, kuris gali būti apytiksliai nusakomas savo atliekamų užduočių, tikslų, priežasčių, ketinimų požiūriu. Kartu ji pagrįsta tuo, ką, interpretuodamas Castoriadij, norėčiau vadinti „pragmatiškosios vaizduotės“ veikimu.

Antroji eina pirmą

Kaip matėme, socialinė įsivaizduojamybė suvokiama kaip būtinųjų galimybės sąlygų laukas, kuriame vaizduotė pirmiausia užtikrina prisitaikymo procedūras, kurios įgalina atpažinti ir interiorizuoti sociokultūrinio lauko formas ir struktūras, o platesne prasme – vadinamąsias signifikacijas. Taigi vaizduotė veikia kaip operavimo reikšmėmis sistema, o antrinės vaizduotės režimu įsivaizduojantis individas gali būti suvoktas kaip tobulas *pragmatiškos vaizduotės* konformistas, kuris įsivaizduoja tuo geriau, kuo geriau įvaldo šią simbolinių operacijų sistemą.

Toks antrinės vaizduotės herojus pasižymi tobulais navigacijos visuomenėje gebėjimais, jis puikiai atpažįsta socialinius kodus, sugeba juos perkomponuoti ir pritaikyti. Kaip jau minėjome – remiantis Castoriadžio teorija – pirmasis vaizduotę struktūruojantis faktorius sietinas ne su empirika, bet su kiekviename žingsnyje mus supančiais simboliniais tinklais, kuriuos antrinė ir nekritiška vaizduotė pasirošusi priimti ir atkartoti. Kitaip tariant, priešingai nei būtų manęs Hume'as, aukso kalno idėja visai neturėtų būti interpretuota kaip juslinių duomenų perkomponavimas (Hume 1995: 34), bet būtent kaip socialinės įsivaizduojamybės signifikacijų reprodukovimas naujame kontekste.

Ir tai šiukštu nereiškia, kad aukso ar kalno mes nepatiriame empiriškai, o tik tai, kad jie niekada mums nėra duoti *vien tik* empiriškai. Tiek auksas, tiek kalnas mums prieinami ne vien grynųjų juslių pavidalu, bet visų pirma kaip reikšminiai dariniai, įkrauti tam tikrais sociokultūriškai simbolizuojamais kodais – čia galime prisiminti, kad aukso vertė santykinė ir vis dar paremta vogčiomis puoselėjamu susižavėjimu jo blizgesiu, o kalnai daugelyje kultūrų turi ypatingą kosmologinę ar mitologinę prasmę. Galima pridurti ir tai, jog daugybė šiandienų mažamečių, kaip sakoma, „pirmą kartą gyvenime“ tiek auksą, tiek kalną išvysta ekranuose arba knygų puslapiuose.

Tai reiškia, kad socialinėje plotmėje simbolinis matmuo visuomet pasižymi vaizduotę reglamentuojančiu charakteriu, primesdamas aktualiam veikimui būtinas išsipildymo sąlygas. Vaizduotės signifikacijos „vienu ypu steigia ir artikuliuoja socialinį pasaulį“; negana to, šios signifikacijos egzistuoja tik jau įvykusios, duotosios, gautosios, kitaip tariant, „*įgyvendintos įsivaizduojamybės*“ (arba to, kas *įsivaizduota*, modusu)“ (Castoriadis 1975: 221).

Šiandien kaip niekad akivaizdu, kad edukacija visų pirma užtikrina ne ką kita, o vaizduotės sureguliovimo procesus, kurių metu visuomenėje išgaunamas individas. Socialinės institucijos neegzistuoja be šio paskirų vaizduočių suderinimo proceso. Ir būtent todėl socialumas tampa įmanomas tik tokiu mastu, kokiu jį sudaro individai – t. y. nuolat bendramate įsivaizduojamybe besidalinantys socializuoti segmentai, kuriems būdinga tokio paties tipo orientacija signifikacijų ir institucijų įvairovėje. Mes atpažįstame tuos pačius ženklus, mums suprantami tie patys simboliai, mes juokiamės iš tų pačių juokų. Ir jeigu kas nors nusprendžia šakute susišukuoti plaukus, tai tegali reikšti tik du dalykus – edukacijos stoką arba prasto skonio kūrybines pretenzijas. Pirmuoju atveju privalu grįžti prie edukacijos, poliruojant vaizduotės schemų veikimą; antruoju galima pasiūlyti mėgėjų teatro užsiėmimus. Tiek vienu, tiek kitu sprendžiamas antrinės vaizduotės klausimas.

Vis dėlto verta pastebėti, kad Castoriadis išskiria du vaizduotės tipus, atliekančius skirtingas funkcijas:

- 1) **Antrinė vaizduotė**, kurios esmė yra reprodukcija, imitavimas, schemų perėmimas ir naudojimas jomis. Kaip jau aptarėme, šioji adaptvyvi vaizduotė dominuoja mūsų kasdienybėje.
- 2) **Pirminė vaizduotė**, kuri dar vadinama radikaliąja. Ji siekia kūrybos per išsilaisvinimą, autonomiją ir schematizavimo proceso nutraukimą. Būtent radikaloji vaizduotė atsiskleidžia kaip bet kokios laisvės pagrindas.

Radikaliąją vaizduotę reikėtų suvokti dar prieš įsivedant realybės idėją, mat ji užbėga už akių „realumo“ ir „fiktyvumo“ perskyrai. „Paprastai tariant, tik todėl, kad egzistuoja radikali vaizduotė, mums egzistuoja ir tikrovė, egzistuoja *tout court*, egzistuoja taip, kaip egzistuoja“ (Castoriadis 1997b: 322). Galima teigti, kad jau pačiose ištakose regime tam tikrą sukeitimą vietomis – tai, kas pirmapradiška, eina vėliau nei tai, kuo operuojame pirmiausia.

Psichika priešinasi determinuojančiai įsivaizduojamybei būtent todėl, kad jos esmėje glūdi radikalus kūrybingumas:

Tai reikštų teigti, kad visuomenės institucija niekada negali sugerti psichikos tokiu mastu, koku šioji yra radikali vaizduotė. Be to, tai ir yra pozityvioji visuomenės egzistavimo ir funkcionavimo sąlyga. Socialinio individo steigtis nepanaikina ir negali panaikinti *psyche*'ės kūrybingumo – jos nuolatinės kaitos, reprezentacijų srauto kaip nuolatinio vis kitų reprezentacijų atsiradimo. Tai mus verčia dar sykį apsvarstyti reprezentavimo klausimą apskritai. (*ibid.*: 320–321)

Tokiu būdu radikliosios vaizduotės veikimas išsižiebja kaip toks kūrybos tipas, kurį Castoriadis prilygina Biblijos pirmose eilutėse aprašytam sukūrimo iš nieko aktui – t. y. tokiam veiksmui, kuris išlieka nepriklausomas nuo išankstinių materijos nustatytų sąlygų:

Įsivaizduojamybė yra radikali, „nes kuria *ex nihilo* (o ne *in nihilo* ar *cum nihilo*). Ji ne tiek gamina „vaizdus“ vizualine prasme (nors kuria ir tai: totemus, emblemas, vėliavas ir t. t.). Veikiau ji kuria formas, kurios gali būti bendro pobūdžio vaizdai (lingvistai kalba apie akus-tinius žodžio vaizdinius), bet iš esmės yra signifikacijos ir institucijos (vienos jų neįmanomas be kitų). (*ibid.*: 321–322)

Vaizduotė tampa radikali, kai jos nebedeterminuoja materija, kuria operuojama kūrybos procese. Tiksliau tariant, radikloji vaizduotė reiškia išsilaisvinimą iš determinuojančių materialijų galimybių. Be jokios abejonės, kuriančiojo akirytyje visuomet išlieka aplinkybių ir sąlygų laukas, kuris reguliuoja ir sunormina vaizduotės raišką. Tačiau šiame lauke pasiūlytos galimybės nėra išbaigtos ir galutinės. Tad galima teigti, kad radikloji vaizduotė yra dvilypio perspektyvos išlaikymo judesys. Juo ne tik kuriama „iš nieko“, bet ir visų pirma įsisąmoninama, kad bet kokios signifikacijos, bet kokios socialinės tikrovės formos, bet kokios kalbinės struktūros, visi simboliai ir kitos realybės dimensijos yra pagamintos „iš nieko“ ir išlieka „virš nieko“ pakibusios. Vis dėlto būtent šis *nil* ir yra radiklios kūrybos potencialas. Jeigu visos determinacijos yra reliatyvios, o visa žmogiškoji simbolinė realybė yra fiktyvi, būtent įsisąmonintas santykis su niekiu leidžia teigti, kad viską įmanoma perkurti.

Pasąmonė ir nedeterminuotumas

Jau minėjome anksčiau, kad *psyche* reikėtų suvokti per pasipriešinimą socialinėms determinacijoms. Išskleisdamas šį momentą, Castoriadis iš esmės pateikia alternatyvią Freudo sąmonės sampratos interpretaciją. Atsisakydamas Lacano pasiūlyto skaitymo, kuriame kondensavimas ir perkėlimas imami suvokti pasitelkus kalbos funkcinius mechanizmus – metaforą ir metonimiją – jis sutelkia dėmesį į *psyche* veikimą anapus kalbinėmis struktūromis išreiškiamo funkcionalumo. Kalba suteikia tapatybės-viseto struktūrą, kurios pagrindu nuolatos atliekami sąmonės turinių virsmai į juos aiškinančius diskursus. Vis dėlto, norint užčiuopti sąmonės plotmės vaidmenį, svarbi tampa ne tiek jos semantinė interpretacija, kiek lokalizavimas apibrėžtumo atžvilgiu.

Įdomu, kad, aptardamas psichikos plotmę, Castoriadis jos centrine figūra paverčia būtent *reprezentacijos* terminą, kurio šlovė ir vaidmuo XX a. filosofijoje buvo visapusiškai kvestionuoti. Reprezentacija nurodo visų pirma į konkretumą, kuriuo pasižymi, tarkime,

sapno vaizdinių tikrovė. Tačiau šios sąvokos kontekstualizavimas vis dėlto leidžia šį bei tą suprasti ir apie vaizduotės veikimo specifiką. Pasireikšdama per reprezentacijas – kitaip tariant – vaizduotės vaizdinius, sąmonė atsiskleidžia kaip *junglumo tapti vis kuo nors kitu potencialas* – arba tai, ką, kaip matysime netrukus – Castoriadis įvardija savuoju magmos terminu.

Taigi, reprezentacijos kaip vaizduotės dariniai yra iki galo konkretūs ir jusliški. Galima teigti, kad tai patyriminiai blokai, kurie savo įtaigumu prilygsta empiriniams išpūdžiams. Šiuo aspektu sapnas reiškiasi kaip faktūriškas pasaulis, išbaigtas, įtaigus ir intensyvus vienu metu. Nepaisant to, sapnas (taip pat ir vaizduotės turiniai) gali apimti prieštarigus egzistavimo būdus – kaip referuodamas į Freudo pavyzdį nurodo ir Castoriadis: „Draugas R. yra mano dėdė“ (1975: 402–404), turėdamas galvoje, kad draugas R. ir dėdė yra du skirtingi žmonės. Ir klausimas čia ne apie skirtingų tapatybių suvienijimą, o veikia apie tam tikrą atvirumą, kurio pagrindas atrandamas nepriklausomai nuo išankstinio operavimo griežtomis perskyromis. „Tai, ko reprezentacijoje nesama, vis dėlto gali joje būti. Ir tai neturi jokios ribos, jokio *peras*“ (*ibid.*: 405).

Taigi, charakteringiausias, nors ir sunkiausiai užčiuopiamas vaizdinio matmuo yra štai šis: išlaikydamas tuos pačius savosios raiškos parametrus (t. y. būdamas būtent toks, o ne kitoks), jis disponuoja neišsenkančiu signifikacinio lauko atvirumu, kuriame vaizdinys ne tik gali patirti begalinius tapatybės virsmus, bet sykiu nuolat priešinasi lingvistinei apropiacijai. Būtent šia prasme jis išlieka „negalimas analizuoti“ (*ibid.*: 404) – ne dėl to, kad neturėtume instrumentų ar sąlygų to daryti, bet kaip tik todėl, kad šiuo procesu atliekama redukcija patį vaizdinį transformuoja į naują ontologinį darinį, iš kurio eliminuojamas pajėgumas aprėpti prieštarumą bei neribotą semantinį junglumą.

Kitaip tariant, išanalizuotas vaizdinys netenka savo galios užčiuopti neapibrėžtį. Vaizdinys išlaiko perteklių savo artimiausiame akiratyje, paversdamas jį neaktualizuota terpe, jo egzistavimas visuomet mums sako, kad visuomet esama šio bei to daugiau: „Pasitelkus Cantoro pasakymą, reprezentacija mums suteikia *prieštarinę daugialypumą*. Tai toks būties tipas, kuris ne tik yra sykiu ir vienis, ir daugis, bet ir kurio atžvilgiu pastarosios determinacijos nėra nei lemiamos, nei indiferentiškos“ (*ibid.*: 406).

Taigi vaizduotė yra tokia operacinė sistema, kuri siekia užčiuopti nedeterminuotas plotmes per aktualią patirtį. Tačiau tai, kas nėra iki galo apibrėžta, atveria tokią „modalinę ontologiją“, kurioje keičiasi pati santykio plotmė. Castoriadis pastebi, kad sąmonės lygmenyje neįmanoma kalbėti apie santykius griežtąja prasme – jeigu juos suvoksime kaip tarpusavio padėtį tarp apibrėžtų esinių. Veikia reikalas čia sukasi apie bendrą priklausomybę (*co-appartenance*), t. y. priklausomybę bendram įtampos laukui, kuriame egzistuojantys turiniai įgauna vis naujus kontūrus ir keičia savastis priklausomai nuo steigiamų santykių specifikos. Todėl čia galioja išvirkštinis korespondencijos principas – vienas kitą atitinka ne iš anksto nustatyti turiniai, bet veikia pati korespondencija nuolat iš naujo apibrėžia, keičia ir pertvarko tai, kas ištraukia į šį santykį (*ibid.*: 405–406).

Taigi sąmonės analizė, griežtai tariant, negali būti iki galo išversta į funkcinę analizę. Funkcionalumai čia nuolat tikslinami, jie įgauna prasmę kaip įtampos žaismas tarp to, kas jau determinuota, ir to, kas dar nedeterminuota, tokiu būdu išlaikant priešybių

galiojimą – ne todėl, kad egzistuoja dvi artikuluotos ir viena kitai oponuojančios tiesos, bet veikiau dėl to, kad įvykusi determinacija nuolat kviečia naujam perdeterminavimui. „Tad pasąmonės alogika yra visai kas kita nei kelių skirtingų tos pačios logikos pavyzdžių sugretinimas. Pasąmonė nepriklauso tapatybės ir determinacijos logikai. Ją kuria nuolatinė radikaliosios vaizduotės raiška, o jos būties būdas – tai magma“ (*ibid.*: 411).

Pasak Castoriadžio, determinacija filosofijos istorijoje veikė kaip esminis ir neretai dažniausiai implicitiškas logika grįsto mąstymo reikalavimas. Ją taip pat galima suvokti kaip hiperkategoriją, kuri suteikia pagrindą visiems kitiems logikos dėsniams. Šį momentą jis plačiai išplėtoja savojoje magmų ontologijoje, kurią turėjau progos interpretuoti kituose kontekstuose (Castoriadis 1997b; Sabolius 2020, 2021). Magmatinės prieigos esmė – tai būties regionalizavimas, nuolat išskiriant sluoksnius, bet atsisakant pretenzijos juos išsemti tapatybės-viseto tinkliu. Magmos yra tarpinės (tranzitinės) ontologijos versijos, kurios nėra nei iki galo apibrėžtos, nei iki galo neapibrėžtos, o veikiau funkcionuoja kaip nuolatinis savęs apibrėžinėjimo procesas, neredukuotinas į šio vyksmo rezultatus.

Radikalią įsivaizduojamybę galima suvokti kaip šios magmatinės būklės savivoką, kuri išprovokuoja mus naujoms apibrėžimo procedūroms, bet kartu leidžia suvokti šio proceso santykinumą. Todėl, tikrovės magmatinis pobūdis šaukiasi atitinkamos epistemologijos, kurią įkūnija dalinių vaizduotės signifikacijų veikimas.

Šia prasme Castoriadžio apmąstomą radikaliosios vaizduotės veikimą galėtume suprasti kaip semideterminacijos prieigą. Kitaip tariant, įsivaizduodami mes visada atliekame dalinę ir santykinę determinaciją. Semideterminacija pasižymi konkretumu, bet iš anksto atsiriboja nuo išsamumo. Svarbus ir šio proceso įsisąmoninimas – kai kuriant kažką apibrėžto akiratyje išlaikomas neapibrėžtumo matmuo. Semideterminuojanti vaizduotė tad yra perspektyviška, o įgyjamas funkcijas nuolat plečia ir keičia. Būtent taip galima būtų interpretuoti ir radikaliosios vaizduotės funkcionalumą – kaip metafunkciją, kuri nuolat užklausia įgautųjų funkcijų galiojimą.

Defunkcionalizacija

Vis dėlto, plėtodamas funkcijos problematiką, Castoriadis išryškina ir kitą aspektą, kurį norėčiau kritiškai interpretuoti Gilbert'o Simondono svarstymų apie vaizduotę kontekste. Castoriadis teigia, kad radikalioji vaizduotė suvoktina kaip išskirtinai žmogiška galia, įgyjanti beveik pataloginį atspalvį per savo atotrūkį nuo biologinės plotmės. Šį momentą galutinai įkūnija defunkcionalizacijos idėja, kurią galima suprasti dviem aspektais.

- 1) Radikalioji vaizduotė sukuria reprezentuojamo objekto atotrūkį nuo jo gamtinių „poreikių“ tenkinimo funkcijos. Žvelgiant iš biologinės perspektyvos, įsivaizduojamybės plotmė visuomet yra perteklinė. Tokie socialiniai ir kultūriniai fenomenai kaip dievai, karaliai, valstybės neatlieka jokių gyvybiškai svarbių funkcijų, nėra būtini kovoje dėl išlikimo ir netgi gali sudaryti papildomas komplikacijas normaliam organizmų funkcionavimui (Castoriadis 1997b: 328).
- 2) Kita vertus, defunkcionalizacija sukuria palankią dirvą jau kiek anksčiau aptartam simboliniam suvokimui. Simbolio esmė yra vadinamasis *quid pro quo*, t. y.

galimybė matyti vieną dalyką vietoje kito. Būtent todėl psichinis aktyvumas gali save patį paversti suvokimo objektu, o ne tik atlikti vadinamojo „išorinio pasaulio“ suvokimo funkciją. Šitaip atsiranda introspekcijos galimybė – šansas panirti į mentalinių vaizdinių pasaulį, kuriame išpildomos simbolinės signifikacijos (*ibid.*).

Taigi, kaip jau turėjome progos pabrėžti, Castoriadžio teorija vaizduotės veikimą suvokia kaip biologiniu požiūriu perteklinį veikimą. Symbolis visuomet viršija įvesties ir atsako schemą, todėl sutrikdo adaptacinę pusiausvyrą. Tokiu būdu simbolinėje plotmėje vaizduotė perreguliuoja biologinį gyvenimą.

Šia prasme radikaloji vaizduotė reiškia atotrūkį nuo gamtos determinacijos ir atsivėrimą naujoms galimybėms, kurių neapibrėžė natūralioji sfera. Defunkcionalizuodamas savo organiškuosius pradus žmogus įsikuria „nesveikoje“ vaizduotės terpėje, o įsivaizduojamybė nuo pat pradžių pasireiškia kaip patologiška gyvybės požiūriu, nes perbraižo natūraliuosius ryšius ir primeta naujus priežastingumus, kurie pranoksta biologinę tvarką ir pasiūlo jos neatitinkančias naujas normų sistemas.

Šiuo požiūriu Castoriadis pateikia iškalingą Hegelio idėjos plėtotę: „Hegelis pastebėjo, kad žmogus yra sergantis gyvūnas. Iš tiesų, žmogus yra pakvaišęs gyvūnas, visiškai netinkamas gyvybei, rūšis, kuri būtų išnykusi vos atsiradusi, jeigu nebūtų įrodžiusi, kad yra pajėgi užsiimti kitokia kūryba kolektyviniame lygmenyje – griežtąja prasme visuomenės, t. y. institucijų, kurios įkūnija socialinės įsivaizduojamybės signifikacijas“ (*ibid.*: 331). Taigi būtent visuomenės plotmė užtraukia ligą, kai vaizduotė ima generuoti patologines deviacijas. Remiantis tokiu svarstymu tarsi būtų nuoseklu teigti, kad biologiškai vaizduotės funkcija yra paprasčiausiai nereikalinga.

Simondonas: vaizduotė kaip gyvybės potencialumas

Vis dėlto, ar tai, kas vadinama gamta, gali būti išsemta ir prilyginta determinacijos plotmei? Ar gyvūnai, o platesne prasme – visi organizmai ir gyvoji materija – yra vien poreikio būtinybei atliepiantys individai, nepajėgūs nei inicijuoti transformacijos, nei pranokti poreikio adaptacijos schemas? Ar organinėje plotmėje įmanomas vaizduotiškas perteklius? Ar tikrai gyvybė yra nekūrybinga?

Kaip jau minėta, šiuo požiūriu labai svarbios tampa Gilbert'o Simondono nuostatos. Įdomu tai, kad jo teorijoje randame visa, kas iš Castoriadžio vaizduotės filosofijos buvo pašalinta. Castoriadis įsivaizduojamybės klausimą regi išstumdamas biologiją anapus sociumo, o Simondonas vaizduotės temą iš pamatų „biologizuoja“, palikdamas socialinių struktūrų dinamiką nuošalyje. Užbėgant už akių galima būtų pastebėti, kad būtent todėl kai kurie interpretuotojai tokią Simondono poziciją kritikuoja, siūlydami ją suvokti kaip būdą „suskliausti sociopolitinį ir ekonominį kontekstą“ sukuriant „kvazibiologinę techninės evoliucijos koncepciją“ (Voss 2019: 1). Vis dėlto, mūsų akimis, regėdamas vaizdo problemą per organizmo ir terpės santykio prizmę, Simondonas užgriebia analogišką vaizduotės kaip semideterminacijos aspektą, kurį išskyrčiau ir Castoriadžio kontekste.

Apmąstydamas vaizduotės vaidmenį naujumo išradime, Simondonas prabyla apie specifinėje jos plotmėje išvėliamą kūrybos dimensiją, būdingą ne tik žmogiškiems in-

dividams, tačiau bet kuriam gyvam organizmui. Savo 1965–1966 m. Sorbonoje skaitytų paskaitų pagrindu išleistoje knygoje *Vaizduotė ir išradimas (Imagination et invention)* jis imasi siūlyti naują vaizduotės teoriją, kurios šerdyje atrandame ciklinio judėjimo principą. Esu detaliau išdėstęs šiai teorijai būdingus bruožus (Sabolius 2019), todėl čia apsiribosiu tik svarbiausių aspektų išskyrimu.

Simondonas pabrėžia, kad tarp suvokimo ir vaizduotės esama interaktyvios tarpusavio dinamikos. Todėl vaizduotės veikla nėra nukreipta į realizaciją – tikrovės atžvilgiu ji išlieka nuolatinėje perėjimo (*transition*) situacijoje. Šis veikalas visų pirma nagrinėja vaizdinių cirkuliacijos ir iš to išplaukiančios transformacijos procesus.

Simondonas mėgina įveikti teorines nuostatas, kuriomis akcentuojama tik viena konkreti ir ryškiausia vaizduotės funkcija – arba reprodukcijos, arba grynojo kūrybingumo. Jo akimis, vaizduotės vaidmenį suprasime tik tuomet, kai atpažinsime, kad tarp šių funkcijų esama tarpusavio ryšio ir nepertraukiamo susietumo. Taigi reprodukcija ir išradimas turi būti mąstomi genetinėje vienovėje, kaip vienas į kitą virstančio proceso dalys. Negana to, vaizdo statusas jo akimis matomas kaip tarpinė tikrovė – tarp „objekto ir subjekto“, „konkretumo ir abstraktumo“, „praeities ir ateities“ (Simondon 2008: 7–17). Todėl Simondonas savo teoriją pateikia kaip vaizdinių genetinio ciklo teoriją, kurią, prisimenant garsaus vizualumo teoretiko W. J. T. Mitchello idėją, vaizdo prigimties tema turėtų būti svarstoma kaip transformacijos klausimas: kokie pobūdžio virsmai vyksta tuomet, kai vaizdas ir vaizduotė įgauna vis kitus pavidalus (Mitchell 1986: 30).

Būtent apmąstydamas prieaugį ir plėtrą, Simondonas pamėgina susieti mimetinės ir kuriančiosios vaizduotės funkcijas. „Pagal šią vaizdinių ciklo teoriją reprodukcinė vaizduotė ir išradimas nėra atskiros tikrovės ar vienas kitam prieštaraujantys terminai, bet viena po kitos einančios to paties genezės proceso fazės, kurios gali būti palygintos su kitais genezės procesais, kuriuos mums siūlo gyvasis pasaulis – filogeneze ir ontogeneze“ (Simondon 2008: 3).

Taigi tikrasis vaizduotės vaidmuo gali būti suprastas, kai atpažįstame visas esmines vaizdinio fazes (3 + 1):

1. Anticipacija. Vaizdas veikia kaip kuriantis vitalizmas, išsiskleidžiantis per motorinių tendencijų pluoštą ir užtikrinantis išankstinę objekto patirties prieigą. Jame pasireiškia genetiškai užprogramuota elgsena, kuria inicijuojamas spontaniškas veikimas anksčiau, nei organizmą pasiekia aplinkos stimulai. Čia vaizdas veikia pusiau apibrėžta, o kartu atvira pokyčiui sistema, pasiruošusia reaguoti į besikeičiančias sąlygas (*ibid.*: 29–62).
2. Suvokimas. Jo metu operuojama vaizduotės sukurta intraperceptyviųjų vaizdinių sistema, suformuojančia informacijos priėmimo schemas bei užtikrinančia prognozuojamus atsakus į aplinkos stimulus. Vaizduotė čia atlieka „suvokimo infrastuktūros“ kūrėjos vaidmenį, ji gamina vaizdinius, kurie pasirodo kaip „žemesnio lygmens dariniai“, užtikrinantys „šią struktūrinę ir funkcinę organizuotą veiklą“ (*ibid.*: 18), o sykiu pasireiškia kaip standartizuotas supančios terpės priėmimo būdas (*ibid.*: 63–92).

3. Prisiminimas-simbolizavimas. Vaizdiniai organizuojami ir susisteminami mentalinėje plotmėje, dažnai sustiprinant juos afektyviaisiais ir emociniais išgyvenimais. Mentalinėje plotmėje suformuojamas išorinės terpės analoginis pasaulis (*ibid.*: 93–138).
4. Išradimas. Naujo vaizdinio, o kartu naujos tikrovės formos gimimas visų pirma ištinka kaip pokytis vaizdų sistemos organizacijoje, kuri sieja organizmus su jų aplinkomis. Per išradimą subjektas gali pasitikti savo gyvenamą terpę nusikreipdamas su naujomis anticipacijomis. Tai ciklo pabaiga ir naujojo pradžia (*ibid.*: 139–184).

Vaizdas kaip prezentacija ir įtrauktis

Anot Simondono, būtina pripažinti vaizdų nepriklausomybę, dėl kurios jie pasirodo kaip tranzitinės būtybės, iki galo nepriklausančios individui, taip pat ir jo psichikai. Juos galima valdyti, tačiau jokių būdu ne tiesiogiai. Vaizdiniai yra parazitiniai organizmai, antrinės monados, pasirodančios vienais sąmonės gyvenimo momentais, o dingstančios kitais. Kaip jau minėta, dėl šios savo prigimties vaizdai atsiduria tarp konkretumo ir abstrakcijos, tarp ego ir pasaulio, tarp subjektyvumo ir objektyvumo. Ši vidurio dimensija yra sąveikos ir interakcijos scena, įtampos taškas, kuriam nebūdingas neutralumas.

Tokia vaizdo traktuotė leidžia jį matyti anapus vizualinio registro, o jo etimologinę sąsają su vaizdu vertinti tik kaip iš tradicijos pasiekiančią metaforiką, kuri išreiškia užmezgamo santykio su tikrove intensyvumo lygmenį. Simondonas pabrėžia: *‘L’image est un échantillon de vie’* – „vaizdas yra gyvenimo mėginys“ (*ibid.*: 10). Jo akimis, vaizdas visuomet yra įtraukties mechanizmas, kuriuo įsteigiami saitai su supančiomis terpėmis (*milieu*). Iš esmės neįmanoma apmąstyti Simondono vaizduotės sampratos neatsižvelgiant į šią – terpės – kaip artimiausios aplinkos ir su organizmu susipynusios ir struktūriškai susietos dimensijos.

Akivaizdu, kad žmogiškoji vaizduotė remiasi vizualiuoju registru, kurio pagrindą sudaro regimos reprezentacijos ir kuris, kaip matėme kiek anksčiau, visų pirma organizuoja socialinę dimensiją – normatyvumą. Kitos gyvybės formos taip pat išivaizduoja, tačiau nebūtinai reprezentaciniu pavidalu ir atsižvelgdamos į jas supančias aplinkas. Galima būtų sakyti, kad Simondono aptariama vaizduotės samprata yra pagrįsta prezentacija, kuria užmezgamas kūrybinis santykis tarp organizmo ir jo aplinkos. Šia prasme *Vaizduotės ir išradimo* autorius mėgina apmąstyti ikiindividualios kūrybos plotmę, kuri būdinga ne tik žmonėms, tačiau bet kuriam gyvam organizmui.

Taigi, galima teigti, kad Simondono teorija rimtai svarsto nežmogiškosios vaizduotės galimybę. Pastebėtina, kad tokios sampratos perspektyva išryškėja būtent tuomet, kai išivaizdavimo procesai susiejami su anticipacijos funkcija. Būtent šioje sąsajoje galima užčiuopti vieną originaliausių Simondono teorijos momentų. Priešingai nei teigiama dažnu atveju evoliucijos teorija sekančiose gyvybės mokslų argumentacijose, gyvos būtybės ne *tik* prisitaiko prie aplinkos, bet, dar prieš atsakydamos į stimulą, nusikreipia į jas su kūrybiniu angažuotumu. Kitaip tariant, Simondonas mėgina pabrėžti, kad organizmai nėra

iš anksto determinuoti įvesties–atsako temos, o funkcijos išpildymas yra tik dalinis, nors ir geriausiai matomas jų egzistavimo aspektas. Aplinka iki galo nedeterminuoja būtybių, bet provokuoja iš anksto pasiruošti atsakų įvairovei. Todėl organizmų integracija į terpes iš anksto numato inovatyvų veikimą, o kartu pasiruošimą iki galo nedeterminuotoms aplinkos sąlygoms, kurias savo atviru ir iki galo neschematizuotu nukreiptumu galima paveikti kūrybiškai, užbėgant už akių grynajai adaptacijai.

Simondonas pastebi, kad vaizduotės vaidmuo visų pirma turėtų būti suvoktas kaip išankstinė sustiprinanti praplėstis (*prolifération amplifiante; ibid.: 16*), kurios trajektorijoje numatomas tiek susijungimas su terpėmis, tiek ir jų perkeitimas (kaip išradimas). Todėl biologine prasme vaizduotės veikimas jau yra išaknytas organizmo funkcijose, lemiančiose anticipacijos pirmenybę adaptacijos atžvilgiu. Kitaip tariant, vaizduotėje inicijuojamas kaitos procesas prasideda anksčiau, nei gaunami suvokimo duomenys – tai, kas biologine prasme galėtų būti pavadinta aplinkos stimulais. Kartu pasakytina, kad jeigu motorinė funkcija užbėga už akių sensorinei funkcijai, tuomet galima daryti išvadą, kad stimulo atsako schema nėra pirminė (*ibid.: 29*).

Analizuodamas etologų duomenis apie įvairių rūšių elgseną, Simondonas pastebi, kad gyvūnai neretu atveju išranda veikimą jį atlikdami, nors ir neturėdami pakankamai informacijos. Iš esmės buvimas aplinkoje reiškia esaties neišbaigtumą, nuolatinę semideterminacijos būklę, kuri reikalauja kūrybinės integracijos, išankstinio projektavimo. Būtent todėl, tarkime, bičių vilkas (*Philanthus*) metasi prie savo grobio – bičių – anksčiau, nei jį pasiekia reikiamas kiekis informacijos (*ibid.: 65*).

Percepcijai reikalinga anticipacijos scena, kurioje aplinka pasitinkama transformacijos procese. Tokiu būdu organizmai suvokia ir prisitaiko prie pasaulio tiek į jį įsitraukdami, tiek jį transformuodami. Tai, kas psichologiniu požiūriu dažnai vertinama disociacijos funkcija, biologiniame lygmenyje pasireiškia kaip pasirengimas patirti, kuris leidžia nepavėluoti ir kūrybiškai išžaisti grėsmes bei galimybes – t. y. pradedant galimybe būti sumedžiotam, baigiant naujomis maisto išgavimo formomis. Anticipacija yra minimalioji kūryba, suteikianti progą organizmams pasitikti aplinkas, o kartu su terpėmis užmegzti semideterminacijos ryšį.

Išvados

Analizuodamas Cornelijaus Castoriadžio socialinės įsivaizduojamybės teoriją norėjau parodyti, kad radikaloji vaizduotė priešinasi funkcionalizavimui, nors ir gali būti išreikšta specifinėmis funkcijomis. Todėl radikaloji vaizduotė suvoktina kaip semideterminuojanti nuostata, disponuojanti apibrėžtomis reprezentacijomis, kurioms nepriskirtini griežti signifikanto ir signifikato santykiai. Šiuo požiūriu vaizduotė įtraukia prieštaravimus ir palaiko jų įtampą. Išskirdamas radikaliąją vaizduotę kaip žmogiškosios *psyche* galią, Castoriadis teigia išskirtinai antropologinę vaizduotės dimensiją.

Tačiau Simondono teorija leidžia parodyti vaizdo kaip grynai antropomorfinės vaizduotės struktūros dimensijos ribas. Nežmogiškoji vaizduotė veikia visų pirma kaip kuriančiojo potencialo registas, nebūtinai susietas (arba išvis nesusietas) su vaizdinių

priėmimu ir produkavimu, kuris priskirtinas grynai antropologinei plotmei. Organizmai *sensu stricto* gali ir nekurti mentalinių vaizdinių, tačiau pasižymėti kuriančiąja vaizduote, kurios kūrybinis matmuo išryškėja per atvirosios anticipacijos vaidmenį. Šią išvargą pagrindžia mintis, kad gyvųjų organizmų veikime pirminė vaizduotės funkcija pasireiškia kaip ryšio su terpėmis užmezgimas. Abu poliūs kuriančiame santykiyje gyvos būtybės yra pasiruošusios abipusės transformacijos procesams – jos priima ne iki galo apibrėžtas aplinkos sąlygas tik todėl, kad pačios nėra iki galo apibrėžtos.

Atsiejus ši inovuojantį potencialumą nuo žmogiškojo proto ir socialumo dinamikos, atsiranda galimybė diagnozuoti kūrybinės koreliacijos santykius tarp organizmo ir aplinkos. Tokiu būdu galima suabejoti Castoriadžio išvargą, kuri priskiria radikalią kūrybą vien tik žmogaus dimensijai. Jeigu mąstome apie vaizduotę ne individo ir ne visuomenės, bet terpės lygmenyje, turime pripažinti, kad gyvybė ne tik reaguoja į biologinius poreikius, bet nuo pat pradžių yra pasiruošusi teikti inovatyvius atsakus anksčiau, nei ją apibrėžia gamtos dėsniumai.

Kitaip tariant, organizmo ir terpės santykiui yra būdinga panaši semideterminacijos logika, kurią Castoriadis aprašė per socialinių struktūrų steigties ir radikaliosios žmogiškosios vaizduotės dinamiką. Būtent anticipacija leidžia teigti, kad biologiniu požiūriu organizmai nėra iki galo determinuoti ir išlaiko kūrybinės inovacijos prerogatyvą. Gyvųjų organizmų ir jų terpių tarpusavio potencialumas nėra iki galo determinuotas, o veikia – semideterminuotas.

Taigi ir nežmogiškosios vaizduotės atveju vaizduotė veikia kaip atsivėrimas nežinomybės ir neapibrėžtumo singuliarumui. Šiuo požiūriu vaizduotė gali būti suprasta kaip fundamentali gyvybės „funkcija“ – jei tik šią sąvoką suprasime kaip metaforą arba pačios vaizduotės pasiūlytą santykinę reprezentaciją, kuri pakenčia prieštaravimų galiojimą.

Galiausiai galima teigti, kad abi šios teorijos, nors akcentuoja skirtingus poliūs – viena socialinį, kita biologinį – užgriebia panašius vaizduotės veikimo aspektus. Tad Castoriadžio ir Simondono sugretinimas, suteikiantis instrumentus determinacijos ir funkcionalumo permąstymui, sudaro pagrindą žengti dar vieną žingsnį – sociobiologinės vaizduotės sampratos pasiūlymui. Šis darbas dar laukia ateityje.

Literatūra

- Castoriadis, C., 1975. *L'institution imaginaire de la société*. Paris: Le Seuil.
- Castoriadis, C., 1997a. Radical Imagination and the Social Instituting Imaginary. In: *The Castoriadis Reader*. Translated and edited by D. A. Curtis. Oxford: Blackwell Publishers, 319–337.
- Castoriadis, C., 1997b. The Logic of Magmas and the Question of Autonomy. In: *The Castoriadis Reader*. Translated and edited by D. A. Curtis. Oxford: Blackwell Publishers, 290–318.
- Dupuy, J.-P., 1989. Individualisme et auto-transcendance. In: *Autonomie et autotransformation de la société: la philosophie militante de Cornelius Castoriadis*, ed. G. Busino. Geneve: Librairie Droz, 111–124.
- Gezerlis, A., 2001. Castoriadis and the Project of Autonomy. A Review of The Imaginary Institution of Society. *Democracy & Nature* 7 (3): 469–487. <https://doi.org/10.1080/10855660120092320>
- Hume, D., 1992. *A Treatise of Human Nature and Dialogues Concerning Natural Religion*. Vol. 1–2. London: Scientia Verlag Aalen.
- Hume, D., 1995. *Žmogaus proto tyrinėjimas*. Vilnius: Pradai.
- Jung, C. G., 1961. *Memories, Dreams, Reflections*. New York: Random House.

- Jung, C. G., 1996. *The Archetypes and the Collective Unconscious*. London: Taylor & Francis Ltd.
- [Kant] Kantas, I., 1982. *Grynojo proto kritika*. Vilnius: Mintis.
- Kleiner, I., 1989. Evolution of the Function concept: a Brief Survey. *The College Mathematics Journal* 20 (4): 282–300.
- Lacan, J., 1966a. Le stade du miroir comme formateur de la fonction du Je telle qu'elle nous est révélée dans l'expérience psychanalytique. In: *Écrits*. Paris: Editions du Seuil, 93–100.
- Lacan, J., 1966b. L'instance de la lettre dans l'inconscient ou la raison depuis Freud. In: *Écrits*. Paris: Editions du Seuil, 493–552.
- Mitchell, W. J. T., 1986. *Iconology – Image, Text, Ideology*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Sabolius, K., 2019 (2021). Traversing Life and Thought: Gilbert Simondon's Theory of Cyclic Imagination. *Social Imaginaries* 5.2: 37–57.
- Sabolius, K., 2020. Reality, Determination, Imagination. *Open Philosophy* 3: 1–14.
- Sabolius, K., 2021. Išlaisvinta tikrovė. In: *Apie tikrovę*. Vilnius: Lapas, 226–256.
- Simondon, G., 2008. *Imagination et invention (1965–1966)*. Éditions de la Transparence, Chatou.
- Voss, D., 2019. Invention and Capture: A Critique of Simondon. *Culture, Theory and Critique* 60 (3–4): 279–299. doi: 10.1080/14735784.2019.1679652
- Žižek, S., 1997. *The Plague of Fantasies*. London and New York: Verso.